

УДК 343.9

О. В. Линник,
кандидат юридичних наук,
А. В. Трубнікова,
здобувач вищої освіти,
Університет ДФС України

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК ЗАСОБУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню поліграфа як засобу доказування у кримінальному процесі. Розглянуто питання щодо підстав проведення судової експертизи з використанням поліграфа, а також звернено увагу на позиції зарубіжних та вітчизняних вчених щодо правомірності та дійсності результатів дослідження поліграфа. В статті виділено переваги та недоліки одержуваних поліграфом результатів, наведені причини недоцільності використання поліграфа як засобу доказування.

Ключові слова: поліграф, судова експертиза з використанням поліграфа, спеціаліст-поліграфолог, засіб доказування, кримінальний процес.

Е. В. Линник,
кандидат юридических наук,
А. В. Трубникова,
соискатель высшего
образования,
Университет ГФС Украины

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛИГРАФА КАК СРЕДСТВА ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию полиграфа как средства доказывания в уголовном процессе. Рассмотрены вопросы об основаниях проведения судебной экспертизы с использованием полиграфа, а также обращено внимание на позиции зарубежных и отечественных ученых относительно правомерности и действительности результатов исследования полиграфа. В статье выделены преимущества и недостатки получаемых полиграфом результатов, приведены причины нецелесообразности использования полиграфа как средства доказывания.

Ключевые слова: полиграф, судебная экспертиза с использованием полиграфа, специалист-полиграфолог, средство доказывания, уголовный процесс.

O. V. Lynnyk,
Candidate of Juridical Science,
A. V. Trubnikova,
*applicant of a higher
education,*
University of SFS of Ukraine

FEASIBILITY OF USING THE POLYGRAPH AS A MEASURE OF EVIDENCE IN UKRAINE'S CRIMINAL PROCESS

The article is devoted to the study of the polygraph as a means of proof in the criminal process. There are identified and analyzed the questions on the grounds for conducting forensic examinations using a polygraph, as well as attention to the position of foreign and domestic scientists regarding the validity and validity of the results of a polygraph survey are considered. The paper highlights the advantages and disadvantages of results obtained by the polygraph, and gives reasons for the inappropriateness of using the polygraph as a means of proof.

Key words: *polygraph, forensic examination using polygraph, specialist-polygraph examiner, means of proof, criminal process.*

Без широкого та ефективного застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів неможливе успішне досудове розслідування та попередження кримінальних правопорушень на сьогодні. Високий рівень розвитку криміналістики, наявність у правоохоронних органах необхідних науково-технічних засобів, розгалужена мережа судово-експертних установ та юридичних вузів, відповідна підготовка багатьох оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів, спеціалістів у різних галузях науки, техніки, мистецтва, що залучаються до розкриття та розслідування злочинів – передумови, які були створені спеціально для цього [1, с. 133].

Тобто зі зростанням злочинності постає потреба розвивати науково-технічні засоби фіксації інформації, які спрямовані на розслідування кримінальних правопорушень та їхню профілактику. Тому, на нашу думку, цілком очевидно, що нині широкого використання набувають засоби науково-технічного прогресу у процесі провадження слідчих дій. Крім того, є можливою подача матеріалів використання науково-технічних засобів учасниками кримінального процесу.

В юридичній літературі виділяють велику кількість класифікацій науково-технічних засобів і таку ж різноманітність їхніх видів: засоби звукозаписуючої техніки; оптичні, пошукові, аналітичні, допоміжні засоби; мікроскопічна, оперативна, спеціальна, кібернетична техніка. Цей перелік не є вичерпним.

Особливе місце серед методів виявлення доказової інформації посідає психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа. Однак питання щодо доцільності його застосування є чи не найбільш дискусійним у юридичних колах. Звичайно, використання поліграфа є законною діяльністю у правозастосовній сфері та має підтримку багатьох учених, проте й досі існують країни, в яких результати поліграфа не визнаються.

Питання використання поліграфа як засобу доказування було предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме: С. Ю. Алесковського, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. В. Белюшиної, В. О. Варламова, В. І. Галагана, С. І. Журіна, Г. А. Злобіна, В. В. Знакова, Н. І. Клименко, В. І. Комісарова, В. О. Коновалової, А. М. Ларіна, О. Р. Лурії, О. І. Мотляха, Ф. К. Свободного, Ю. І. Холодного, В. Ф. Якутко та інших.

Поліграф – це різновид психофізіологічної апаратури, який являє собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [2, с. 75].

Поступово поліграф активно почав використовуватись в Італії, Іспанії, Франції, Швейцарії, Угорщині, Болгарії, Словенії, Чехії, Словаччині, Сербії, Хорватії, Австралії, Малайзії, ПАР, Колумбії, Болівії, Гондурасі, Гватемалі, Сальвадорі, Ямайці, Гайані, Панамі, Кувейті, Лівані, Пакистані, ОАЕ, Кенії, Марокко, Нігерії, Індонезії, Йорданії та інших країнах, у тому числі й на просторах колишнього СРСР, особливо в країнах Балтії [3]. Щодо США як країни лідера у питаннях експлуатації технологій поліграфа – визнання висновку поліграфолога як доказу практично не існує в американському кримінальному судочинстві. Разом з тим Верховним судом США визнана методика психофізіологічного дослідження із використанням поліграфа [4].

Слід зазначити, що висновки за результатами досліджень з використанням поліграфа можуть бути доказами у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному судових процесах, якщо говорити про правове регулювання використання даних, отриманих у результаті застосування поліграфа в законодавстві України, то в Україні судові експертизи з застосуванням поліграфа проводяться і приймаються судами. Але зазначимо, що є випадки відмови суддів у призначенні експертизи з використанням поліграфа у зв'язку з попередньою відмовою слідчого, недостатністю обґрунтувань, завершенням відповідних стадій судового розгляду тощо [5, с. 108]. Законодавче закріплення діяльності, пов'язаної з застосуванням поліграфа в кримінальному процесі, прямо не заборонене законом, а навпаки проводиться на підставі положень таких нормативних актів:

1. Конституція України, де в ст. 32 закріплюється: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [6]. Отже, дослідження з використанням поліграфа можна проводити з особами, які досягли 18 років та власноруч підписали добровільну письмову згоду на проведення дослідження з використанням поліграфа.

2. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України, відповідно до ст. 84 якого доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [7]. Таким чином висновок психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа є джерелом доказів у кримінальному процесі.

3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення

судових експертиз та експертних досліджень, якими врегульовано порядок дій під час призначення і проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа [8].

4. Інструкція про порядок використання поліграфа в діяльності органів прокуратури України, в якій чітко дано визначення спеціаліста поліграфа.

5. Постанова Кабінету Міністрів від 11 травня 2017 року № 449 «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» [9].

Отже, хоча відсутній спеціальний законодавчий акт, безпосередньо спрямований на регулювання використання поліграфа, має місце закріплення на законодавчому рівні використання поліграфа, визначення вимог до приладу «поліграф». Проте інформація, отримана в результаті проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, є непрямим доказом і підтверджує лише суб'єктивну значущість конкретних стимулів, які можуть вказувати на наявність приховуваної інформації про обставини кримінального правопорушення або на щирість відповідей на поставлені запитання [10, с. 195].

Як влучно зазначає О. І. Мотлях, фактичні дані, отримані від учасників кримінального процесу (свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених тощо), за результатами проведених інструментальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, можуть стати доказами за умови, якщо вони:

- 1) отримані від джерел, перелік яких закріплений Кримінальним процесуальним кодексом України як судовий доказ;
- 2) належать до події злочину, за яким відкрито кримінальне провадження, і сприяють встановленню обставин вчиненого як предмета доказування;
- 3) додані до матеріалів відкритого кримінального провадження в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом для кожного виду судових доказів.

Головне, щоб були дотримані основні вимоги щодо ініціювання, призначення та проведення інструментальної психофізіологічної перевірки під контролем поліграфа, серед яких можна виділити такі:

- 1) письмова згода опитуваної особи на проведення стосовно неї такої перевірки;
- 2) підготовка поліграфологом, що залучений як експерт, ґрунтовного висновку проведеного спеціального експертного дослідження [4].

Отже, на нашу думку, сили доказів результати використання поліграфа можуть набувати у рамках призначеної судової експертизи. Судова експертиза з використанням поліграфа – це психофізіологічна експертиза у вигляді дослідження експертом-поліграфологом на основі спеціальних знань з використанням поліграфа психофізіологічних реакцій особи у відповідь на пред'явлені в ході дослідження стимули з метою перевірки достовірності інформації, що надається досліджуваною особою [11].

Проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можливе на підставі:

- постанови слідчого чи прокурора (ст. 110 КПК України);
- звернення сторони захисту: підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників чи представників (ч. 1 ст. 242 КПК України);
- ухвали суду з власної ініціативи чи за клопотанням учасників кримінального провадження (ст. 332 КПК України) [7].

Крім того, основними причинами використання поліграфа в кримінальних провадженнях є те, що він:

- застосовується для будь-якого виду розслідування і дозволяє швидко виявляти брехню;
- забезпечує отримання додаткової інформації, яка прямо або побічно пов'язана з напрямом або об'єктом розслідування;
- прискорює хід розслідування при відносно невисоких витратах;
- характеризується високою ефективністю у перевірці доказів сторін та можливістю виявити нові фактичні обставини, що не були досліджені в минулому;
- встановлює намір та рольову участь особи у правопорушеннях, факт усвідомлення особою можливих наслідків правопорушень та бажання їх настання;
- дає змогу стверджувати про причетність або непричетність цієї особи до конкретних правопорушень;
- встановлює факт вчинення особою юридично значущих діянь (дія або бездіяльність) в минулому [11].

Однак необхідно зазначити, що існують твердження науковців, які критикують наукову достовірність одержаних результатів досліджень з використанням поліграфа. Так, В. Я. Карлов акцентує увагу на тому, що доказом визнаються результати конкретних слідчих дій, у тому числі отримані за допомогою психофізіологічного поліграфного тестування, а не самі показники приладу (мають лише орієнтовані значення). Практиці відомі помилки, допущені правоохоронними органами і судом, які приймали за абсолютну істину результати поліграфа [12, с. 146].

О. Н. Коршунова, в свою чергу, висловлюється категорично проти застосування у доказуванні фактичних даних, отриманих за допомогою поліграфа. Вчена переконана, що не можуть використовуватися у процесі доказування прилади, засновані на невстановлених наукою явищах, результати застосування яких неоднозначні і залежать від суб'єктивного тлумачення. А отже, і немає достатніх підстав для застосування у цілях отримання об'єктивних доказів поліграфа [13, с. 198].

Критики використання поліграфа наводять чимало підтверджених фактів щодо психопатичних особистостей, які не демонструють змін фонових фізіологічних параметрів навіть при запереченні скоєних ними жорстоких злочинів. І на противагу, людина, яка не скоювала кримінальне правопорушення, але зіштовхнулася з його проявом (наприклад, виявила труп), демонструє фізіологічні параметри, властиві особі, яка вчинила злочин [11].

Крім того, проблемні засади застосування поліграфа виявляються і у складності розуміння специфіки висновку спеціаліста-поліграфолога, що залишає слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд реальної можливості уявити суть проведеного спеціального дослідження [14, с. 207, 212].

Отже, варто зазначити, що питання використання поліграфів недостатньо закріплене на законодавчому рівні і відсутньою є уніфікована процедура проведення перевірки за його допомогою. На сьогодні популяризації така перевірка набула за рахунок набору кандидатів на службу в поліцію та Державне бюро розслідувань, але як засіб доказування у кримінальному провадженні все ж такі й досі вважається недосконалою.

На нашу думку, психофізіологічна експертиза як і сам поліграф посядуть належне місце у системі засобів доказування у кримінальному судочинстві України тільки за умови розробки нових та удосконалення чинних законодавчих актів щодо процедури проведення відповідних експертиз та слідчих (процесуальних) дій, а також фахової підготовки спеціалістів-поліграфологів, адже прилад виступає тільки реєстратором об'єктивних параметрів, а поліграфолог порівнює показники, тому значну увагу слід звернути і на вимоги до спеціаліста-поліграфолога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рогатинська Н. З. Використання та фіксування науково-технічних засобів у розшуковій діяльності слідчого / Н. З. Рогатинська // Вісник Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2017. – Вип. 24. – С. 133–135. – (Серія «Право»).
2. Iacono W. G. Forensic «lie detection»: Procedures without scientific basis / W. G. Iacono // Journal of Forensic Psychology Practice. – 2001. – Vol. 1. – No. 1. – P. 75-86.
3. Світовий досвід використання детектора брехні. URL: <http://www.maat.com.ua/tsikavo-2/world-experience/> (дата звернення: 13.10.2018).
4. Мотлях А. И. Допустимость использования в доказывании фактических данных, которые были получены при помощи полиграфа [Электронный ресурс] / А. И. Мотлях, А. А. Тодосиенко. – Режим доступа : <http://spfi.com.ua/dopustimiist-vikoristannya-u-dokazuvannii-faktichnih-danih-yakii-buli-otrimanii-za-dopomogoyu-poliigrafa.html>
5. Линник О. В. Засоби виявлення неправдивої інформації при розслідуванні кримінальних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олена Валеріївна Линник. – Ірпінь, 2015. – 216 с.
6. Конституція України: Закон України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України : від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України : від 08.10.1998 № 53/5 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
9. Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань: Постанова Кабінету Міністрів України : від 11.05.2017 № 449 [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / ВР України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-p>.
10. Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України / Т. А. Лешкович // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – Вип. 6–1(2). – С. 192–195.
11. Бусол О. Правові підстави застосування поліграфа в Україні / О. Бусол [Електронний ресурс] // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. – Режим доступу : http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:pravovi-pidstavi-zastosuvannya-poligrafa-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

Линник О. В., Трубікова А. В. Доцільність використання поліграфа як засобу доказування у кримінальному процесі України

12. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений: [научно-практ. пособ.] / В. Я. Карлов. – М.: «Экзамен», 2006. – 192 с.
13. Курс криминалистики: в 3 томах / под ред. О. Н. Коршуновой, А. А. Степанова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика. – 683 с.
14. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування: [монографія] / О. І. Мотлях. – К.: Освіта України, 2012. – 394 с.